

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Інститут філології та журналістики
Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ОДИНИЦІ
СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня **магістр**
спеціальності 8.02030301 Українська мова і література*

Виконала:

студентка 61 групи
Яворська Оксана Іванівна

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Шарапа Марина Василівна

Житомир 2014

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Традиційна весільна обрядовість як об'єкт етнолінгвістичного дослідження.....	7
1.1. Історія вивчення українського традиційного весільного обряду.....	8
1.2. Номінація українського весільного обряду як об'єкт етнолінгвістичних студій.....	13
1.3. Структура й історичне коріння українського традиційного весільного обряду.....	15
РОЗДІЛ 2. Номінація традиційної середньополіської весільної обрядовості як одна із тематичних груп лексики говірки.....	31
2.1. Назви обрядів.....	31
2.2. Назви молодих упродовж усього весільного обряду.....	36

2.3.	Назви	учасників	весільного
обряду.....			41

2.4.	Назви	основних	весільних
атрибутів.....			47

РОЗДІЛ 3.	Різноманітні	вербальні та невербальні	одиниці
середньополіської весільної обрядовості.....			55

ВИСНОВКИ.....			65
---------------	--	--	----

СПИСОК		НАСЕЛЕНИХ	
ПУНКТИВ.....			69

СПИСОК		ВИКОРИСТАНИХ	
ДЖЕРЕЛ.....			70

СПИСОК		ВИКОРИСТАНОЇ	
ЛІТЕРАТУРИ.....			71

ДОДАТКИ.....			77
--------------	--	--	----

ВСТУП

Для різнобічного й повного вивчення лексичної системи мови (на сучасному етапі чи в історичному розвитку) необхідно здійснити повний опис окремих шарів лексики, тобто її тематичних груп, особливо словникового запасу діалектів. Дослідження української діалектної лексики залишається надзвичайно актуальною проблемою мовознавства. Відсутність детальних лексичних атласів (як національного, так і регіональних), недостатня кількість обласних і тематичних діалектологічних словників, монографій, присвячених аналізу діалектних лексичних систем загалом чи окремих тематичних груп, створює труднощі у визначенні особливостей українських діалектів, у вивченні їх генези.

Недостатньо вивчена й лексика традиційної народної духовної культури, обрядова номінація, яка є важливою складовою лексичної системи, тому що незважаючи на додаткові надмовні символічні функції зберігає й виявляє, як правило, найбільш архаїчні сторони своєї семантики. Такі особливості обрядової лексики дають можливість виявити, виділити найбільш давні мотиви номінації, що має велике значення для історії мови й народу. Актуальність ґрунтовного різнобічного вивчення обрядової номінації зумовлено насамперед тим, що вона пов'язана з одним із головних компонентів духовної культури народу – обрядами. Аналіз цієї лексики дає можливість робити деякі висновки про взаємозв'язок духовної й матеріальної культури народу, про його світосприйняття тощо, оскільки «у мові, лексиці відображено не тільки зовнішній, матеріальний світ, – у ній сконцентрована й продовжує жити думка давньої людини, її погляди та світогляд» [50, с. 117].

Особливе місце серед явищ традиційної народної духовної культури має весільна обрядовість, пов'язана з основною умовою існування будь-якого народу – із його відтворенням, тому найбільш розгалужена й збережена, що зумовлює її наукову цінність.

Українське весілля було об'єктом наукових досліджень Н. Здоровеги, окремим його елементами, зокрема обряду сватання, присвячені роботи О. Курочкіна, О. Карпової; форми побутування весільного короваю описав В. Борисенко тощо. Незначна кількість праць, у яких досліджено весілля українського народу, присвячена опису й вивченню весільної лексики, хоча вона є невід'ємною її частиною, яка функціонує для позначення окремих обрядових актів та елементів, учасників, предметів та їх функцій. Весільну лексику фіксували в описах весільних обрядів, у словниках, інколи використовували при аналізі тієї чи іншої обрядодії, але комплексне її дослідження, тобто дослідження у взаємозв'язку з особливостями весілля розпочав П. Романюк [50]. Номінація весільної обрядовості віддзеркалюється у мові культури, тому її дослідження сприяють повнішому й глибшому розумінню походження та значення деяких елементів весілля.

У значній кількості наукових робіт подано опис весільної лексики у контексті культурної традиції окремих говірок: П. Романюк (Правобережне Полісся), М. Бігусяк (полісько-гуцульські паралелі), Я. Вакалюк (говірки Прикарпаття), І. Магрицька (східнослов'янські говірки).

Вивчення поліської весільної обрядовості, зокрема середньополіської, в етнолінгвістичному аспекті передбачає, насамперед, збір фактичного матеріалу, його фіксацію для введення в науковий обіг нового автентичного матеріалу, оскільки незважаючи на відносну стійкість багато елементів весільного обряду частково втрачені чи взагалі зникають.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю повних записів свідчень про середньополіський весільний обряд, дослідження його номінації у взаємозв'язку з невербальними одиницями.

Об'єктом дослідження є номінація та предметно-дійовий склад традиційного весільного обряду Середнього Полісся на прикладі трьох населених пунктів: села Ялишів Баранівського району Житомирської області,

села Кам'янка Новоград-Волинського району, села Вільшанка Романівського району.

Предмет дослідження – встановлення різноманітних номінативно-семантичних процесів у вербальному тексті середньополіського весільного обряду у взаємозв'язках і взаємозумовленості з невербальними елементами системи.

Метою дослідження є встановлення відношень між номінацією та позамовними компонентами середньополіського весільного обряду; з'ясування семантики, структури та генезису складових обряду як цілісної системи.

Для досягнення мети необхідно було виконати такі **завдання**:

- записати інформацію про середньополіський весільний обряд;
- здійснити системний опис номінації складових елементів середньополіського весільного обряду;
- описати весільну обрядову номінацію говірок села Ялишів Баранівського району, села Кам'янка Новоград-Волинського району, села Вільшанка Романівського району Житомирської області у широкому екстралінгвальному контексті, що передбачає розгляд предметно-дійового складу обрядів як невербального тексту.

Джерелами дослідження стали записи оповідей інформаторів у села Ялишів Баранівського району, села Кам'янка Новоград-Волинського району, села Вільшанка Романівського району Житомирської області про весільний обряд, зібрані за спеціальною програмою, а також опубліковані описи весільного обряду та інші публікації, що стосуються весілля, матеріали словників східнослов'янських мов.

Для реалізації мети й поставлених завдань у дослідженні використано такі **методи**: експедиційний (зафіксовано інформацію про весільний обряд села Ялишів Баранівського району, села Кам'янка Новоград-Волинського

району, села Вільшанка Романівського району Житомирської області за допомогою спеціально розробленого питальника, що сприяло полегшенню обробки та наукового системного опрацювання матеріалу), описовий (розглянуто номінацію весільного обряду села Ялишів Баранівського району, села Кам'янка Новоград-Волинського району, села Вільшанка Романівського району Житомирської області як тематичну групу лексики та здійснено її системний опис з погляду функціонування, структури та походження), етнолінгвістичний (дослідження обрядового тексту виконано на основі його зіставлення із лінгвістичним, також залучено етнографічний контекст), які є основними при аналізі діалектно-культурного матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній на новому автентичному діалектному матеріалі підтверджено взаємозв'язок обрядової номінації з обрядовою реальністю, встановлено зумовленість та з'ясовано взаємодію вербальних і невербальних складових елементів обрядів. У науковий обіг уперше введено мовний та етнографічний матеріал, який має особливу цінність для з'ясування українського й слов'янського глото- і культурогенезу.

Практичне значення дослідження полягає у фіксації й збереженні лінгвального, етнографічного та фольклорного матеріалу, який може бути використаний у діалектній лексикографії, слов'янській етимології, у створенні синтетичних праць з української діалектології, етнографії та фольклористики, а також у лінгво- та етнодидактиці вищої школи, у подальшій розбудові нового напрямку гуманітарних досліджень – етнолінгвістики.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 82 сторінок, з них – 68 основного тексту.

ВИСНОВКИ

Для вирішення актуальних проблем у сфері вивчення весільної обрядовості як важливого складника традиційної народної духовної культури необхідним є формування корпусу свідчень про це культурне явище, поповненню якого сприяє системне накопичення інформації про традиційний весільний обряд. Виконання цього завдання розширює можливості встановлення принципів та моделей міфологічної мотивації, що лежить в основі номінації обрядової реальності, ритуальних дій, обрядових персоніжів тощо; виявлення паралелей номінації весільного обряду досліджуваних говірок та її невербальних елементів у інших діалектно-культурних зонах.

Розвиток явищ традиційної народної духовної культури, зокрема весільного обряду, відбувається нерівномірно, більшість елементів не зникають, а змінюються в процесі нашарування, взаємозаміни, переходу в інші сфери побутування, тому обрядовий текст необхідно розглядати в цілісності всіх його компонентів.

З'ясуванню відношення між вербальними та невербальними одиницями обрядового тексту як основного аспекту дослідження сприяє встановлення лінійної структури та структури плану вираження цього тексту.

Вивчення номінації традиційного середньо поліського весільного обряду здійснено на основі різнобічного опису номінації, що базується на наукових засадах етнолінгвістичного напрямку та включає, зокрема й лексичний аналіз.

Структура весільного обряду досліджуваних населених пунктів має тричленну композицію: *передвесільний*, *власне весільний* та *післявесільний* етапи, кожен з яких складається із значної кількості обрядів та звичаїв. До обрядів передвесільного етапу належать: *запити*, *сватання*, *заручини* (як частина сватання) та *оглядини*. Власне весільний етап нараховує близько двох десятків різноманітних обрядів та звичаїв, серед яких: *запрошення на весілля*, *дівич-вечір*, *викуп молодої*, *виготовлення весільного дерева*, *випікання*

короваю, одягання нареченої, благословіння, вінчання, зустріч молодих після вінчання, перегорджування дороги весільному поїздові, посад молодих, перепій, обдарування гостей, заміна головного убору молодої на головний убір заміжньої, переміщення весільної церемонії в будинок нареченого, обряд першої шлюбної ночі. Обряди післявесільного циклу виконували для зміцнення зв'язки між родинами молодих і полегшення при звичаєння молодої в чужому домі. До них належать: *сніданок*, який приносить чи передає мати молодої молодим після першої шлюбної ночі; *частування* в домі молодої в наступну після весільної неділю.

Досліджуючи номінацію середньополіської весільної обрядовості як тематичну групу лексики, ми виділили в її межах такі лексико-семантичні групи: *назви обрядів, назви молодих упродовж усього весільного обряду, назви учасників весільного обряду, назви основних весільних атрибутів.*

Система учасників весілля, як і сам обряд, також є досить розгалуженою. Її організація підпорядкована традиційним правилам: дійові особи розподілено за опозиційними групами відповідно до належності до роду молодого чи молодої, за статевими чи віковими ознаками, родинними стосунками. Шлюбна пара знаходиться в центрі весільного обряду й утворює особливу групу учасників обряду, яка є вищою над усіма головними й другорядними персонажами. На мовному рівні винятковість цих персонажів виявляється в тому, що на різних фазах обрядового переходу зі стану неодружених до стану молодих парубка й дівчину називають по-різному, тоді як інші особи упродовж усього обряду мають усталені незмінні назви. Аналіз опрацьованого матеріалу засвідчує, що носії досліджуваних говірок використовують в основному традиційні східнослов'янські або власне українські назви молодих під час весілля. Внутрішня форма багатьох загальноживаних лексем містить надмовну мотивацію, зумовлену культурними традиціями наших предків, обставинами історичного плану. Ендемічна лексика на позначення молодої відбиває морально-етичні норми поведінки жінки в суспільстві, отже, має виразний культурний підтекст.

Весільна обрядовість насичена назвами на позначення спорідненості й свояцтва, а також різних зв'язків, які мають відношення до молодого й молодої. У весільній обрядовості вживаються постійні й спеціальні для кожного етапу назви осіб, які можуть функціонувати як в прямому, так і в переносному (метафоричному) значенні. Кількість осіб, які беруть участь в обрядодіях, коливається від однієї, двох до цілої групи людей. Кількість назв на позначення однієї й тієї ж функції, а відповідно й особи, теж є різною (до десяти назв). Назви учасників весільного обряду можуть бути виражені переважно іменниками (62%), сполученнями іменника з прикметником (22%), рідше – субстантивованими прикметником чи діеприкметником, описовими конструкціями.

Початок весілля найчастіше пов'язували з виготовленням основних атрибутів. Випікання *короваю* займає проміжну позицію між передвесільною й власне весільною частиною ритуалу. Крім *короваю*, випікають різноманітне *печиво*. Барвінковий вінок на *короваї* має таке ж символічне значення як і *весільне деревце*. Найбільш розповсюдженим серед весільних вінків є *вінок нареченої*. В обряді також функціонують такі атрибути як *нагрудна квітка, хустка, стрічка, рушники*.

На основі наскрізних семантичних і мотиваційних ознак, конкретних міфологічних мотивів повстання різнопланових невербальних одиниць та обрядових номінацій визначено загальні теми, які є елементами плану змісту й формують увесь предметно-дійовий склад обряду та типологію називання обрядової реальності. Аналіз матеріалу весільного обряду дає підстави для виділення таких конкретних міфологічних мотивів: *обрядового хліба (короваю), вінка, розлуки з рідною домівкою, сім'єю, подругами* та основних тем плану змісту: *шлюбу та межі*.

Аналіз середньополіської весільної обрядовості дає підстави зазначити, що його семантика загалом пов'язана з архаїчними народними уявленнями про два світи, про перехід молодих зі світу своїх родичів у світ чужих, а сам обряд і всі його елементи зберігають сакральне значення. Весільні обрядодії,

які сьогодні набули вигляду драматичної гри, дії магічного характеру з весільними атрибутами, а також традиційні вербальні формули спрямовані на забезпечення вдалого переходу та адаптацію подружжя в нових умовах, на своєрідне програмування подружнього життя – забезпечення кохання, продовження роду, достатку, долі тощо.

Весільний обряд досліджуваних населених пунктів у порівнянні з обрядами інших діалектних зон виділяється наявністю лінгвістичних та етнографічних елементів, які свідчать про збереження у ньому деяких давніх рудиментів.